

Μακεδονικά

Τόμ. 32, Αρ. 1 (2000)

Παρατηρήσεις στην εικονογραφία του βίου του Αγ. Ιωάννη Χρυσοστόμου: δυο μοναστικά σύνολα από τις Σέρρες και το Άγιον Όρος

Αγγελική Στρατή

doi: [10.12681/makedonika.169](https://doi.org/10.12681/makedonika.169)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Στρατή Α. (2000). Παρατηρήσεις στην εικονογραφία του βίου του Αγ. Ιωάννη Χρυσοστόμου: δυο μοναστικά σύνολα από τις Σέρρες και το Άγιον Όρος. *Μακεδονικά*, 32(1), 165–184. <https://doi.org/10.12681/makedonika.169>

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ: ΔΥΟ ΜΟΝΑΣΤΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ
ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*

Αφορμή γι' αυτή τη δημοσίευση αποτελούν κάποιες παρατηρήσεις που επικεντρώνονται στην εικονογραφία του ιεράρχη, αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, δύο τοιχογραφικών συνόλων, χρονολογημένων στον 17ο αιώνα. Πρόκειται για τη νότια στοά του καθολικού της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών¹ —της επονομαζόμενης Μακρυναρίκι—, της οποίας το νεότερο στρώμα των τοιχογραφιών της χρονολογείται το 1630, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή που σώζεται² και το παρεκκλήσι του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, ενσωματωμένο στον τρίτο όροφο της Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους, με τοιχογραφίες του 1695³.

Στη νότια στοά του καθολικού της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών, μέσα στο πλήθος των παραστάσεων⁴, ξεχωρίζουν πέντε επεισόδια από τη ζωή του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου⁵, αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο μία μορ-

---

* Η εργασία αυτή βασίζεται στο κείμενο ομότιτλης ανακοίνωσής μου στην Α' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδας και Κύπρου που πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων από τις 25-27 Σεπτεμβρίου 1998. Βλ. *Εισηγήσεις. Περιλήψεις ανακοινώσεων*, Ιωάννινα 1999, σσ. 194-195. Θα ήθελα να εκφράσω και από εδώ τις θερμές μου ευχαριστίες στο ηγουμενοσυμβούλιο της Ιεράς Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους για την άδεια φωτογράφισης και δημοσίευσης των σχετικών τοιχογραφιών από το παρεκκλήσιο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου. Οφείλω πολλές ευχαριστίες στους συναδέλφους Σ. Καδά, καθηγητή του Α.Π.Θ., Ν. Μερτζιμέκη και Ν. Τουτό, αρχαιολόγους της 10ης Ε.Β.Α., για τις έγχρωμες φωτογραφίες και τις διαφάνειες του παρεκκλησίου της Μονής Διονυσίου και τη Ζ. Μυλωνά, αρχαιολόγο του Μουσείου Ζακύνθου, για τις φωτογραφίες της εικόνας του Χρυσοστόμου.

1. Πλούσια είναι η βιβλιογραφία για τη μονή Προδρόμου Σερρών. Βλ. ενδεικτικά: Σ. Πασχάλιδης - Δ. Στράτης, *Τα Μοναστήρια της Μακεδονίας, Α' Ανατολική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 355-402 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

2. Για τις τοιχογραφίες του Μακρυναρικίου βλ. Α. Στρατή, «Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του Μακρυναρικίου (1630) στο καθολικό της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία* (Σέρρες, 29 Σεπτεμβρίου - 3 Οκτωβρίου 1993), *Πρακτικά*, τόμος Β', Σέρρες 1998, σσ. 415-437.

3. Για το παρεκκλήσι αυτό βλ. Αρχμ. Γαβριήλ, *Η εν Αγίω Όρει Ιερά Μονή του Αγίου Διονυσίου*, Αθήνα 1959, σ. 53, και Σ. Ν. Καδάς, *Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου*, Άγιον Όρος 1997, σ. 89 σημ. 36.

4. Βλ. σημ. 2. Επίσης βλ. Α. Ξυγγόπουλος, *Αι τοιχογραφίαι του Καθολικού της Μονής Προδρόμου παρά τας Σέρρας*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 7, 75-77 και Α. Στρατή, «Λειτουργικοί ύμνοι στο Μακρυναρίκι του Καθολικού της Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Μακεδονικά* 30 (1995-1996) 263-277, πίν. 1-11.

5. Βλ. *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, τ. ΙΑ' (μην Νοέμβριος), β' έκδοσις, Αθήνα 1964, σσ. 407-454 (περιγραφή του βίου του αγ. Ιωάννη Χρυσοστόμου) (στο εξής: *Μέγας Συναξαριστής*).

φή συναξαρίου, με ορισμένα από τα σημαντικότερα γεγονότα που τη χαρακτηρίζουν. Αυτά, με χρονολογική σειρά είναι τα ακόλουθα:

Στην πρώτη σκηνή (εικ. 1) εξιστορούνται τρία γεγονότα: δεξιά, εικονίζεται δύο φορές ο άγιος ως μοναχός, και κατά τη στιγμή της χειροτονίας του σε διάκονο από τον πατριάρχη Αντιοχείας Μελέτιο (εικ. 2). Στο αριστερό άκρο της σύνθεσης ο επίσκοπος Φλαβιανός χειροτονεί τον Χρυσόστομο πρεσβύτερο, παρουσία ομάδας πιστών χριστιανών (εικ. 3) Ακολουθεί η παράσταση της χειροτονίας του αγίου σε επίσκοπο. Ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Θεόφιλος, ένθρονος, σε εσωτερικό εκκλησίας ευλογεί τον θεόπνευστο ιεράρχη ανάμεσα σε πλήθος χριστιανών που παρακολουθούν κατανυκτικά το μυστήριο (εικ. 4). Στην κάτω ζώνη, δεξιά, ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ντυμένος μοναχικά στηλη και με συνοδεία τριών μοναχών, μεταβαίνει στην εξορία, πιθανότατα στη Βιθυνία (εικ. 5). Η σκηνή συνεχίζεται με την απεικόνιση πλήθους λαού, πιστών χριστιανών, οι οποίοι συγκινημένοι αποχαιρετούν τον ποιμενάρχη τους, μπροστά από περιτειχισμένη πόλη που ταυτίζεται με την Κωνσταντινούπολη. Στην άκρη αριστερά, ο άγιος ως μοναχός εικονίζεται όρθιος, σε κλειστό χώρο, περικλεισμένο από τείχη. Πρόκειται, προφανώς, για τον τόπο της εξορίας του (εικ. 5, 6).

Στην τέταρτη παράσταση (εικ. 6), ο άγιος δεξιά, πάλι με μοναχική ενδυμασία, επικεφαλής ομάδας μοναχών, φθάνει στην Κωνσταντινούπολη, ερχόμενος από την εξορία, μετά την πανηγυρική ανάκλησή του στον πατριαρχικό θρόνο (εικ. 7). Το γεγονός επιβεβαιώνεται από την επιγραφή *Ο ΑΓΙΟΣ ΕΡΧΟΜΕΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΝ*. Αριστερά ο πατριάρχης, με πλήθος κληρικών και λαϊκών, υποδέχεται τον Χρυσόστομο, μπροστά από πύλη του τείχους της πρωτεύουσας (εικ. 6). Το γεγονός αυτό συντελέστηκε στα 402 μ.Χ., όταν μετά από απαίτηση του λαού, η αυτοκράτειρα Ευδοξία και ο ανώτερος κλήρος αναγκάστηκαν να αποκαταστήσουν στον θρόνο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τον εξόριστο ιεράρχη⁶.

Τέλος, τον κύκλο κλείνει, κάτω ακριβώς από τη σκηνή της χειροτονίας του αγίου Ιωάννη του Χρυσόστομου, το γνωστό εικονογραφικό θέμα του «οράματος του Πρόκλου»⁷. Μέσα σε κλειστό χώρο, ο οποίος προσδιορίζεται από τρία κτήρια που κλείνουν και προβάλλουν τη σύνθεση, παριστάνεται στο μέσον ο άγιος, καθισμένος σε έδρανο, να γράφει σε αναλόγιο με τη συμπάρασταση και ενθάρρυνση του αποστόλου Παύλου πίσω του, ο οποίος τον αγκαλιάζει προστατευτικά (εικ. 8). Στο άνοιγμα της θύρας, αριστερά, εμφανίζεται η μορφή του μαθητή του Χρυσόστομου Πρόκλου, ενώ ο μεσήλικας άνδρας,

6. Βλ. Σ. Ευστρατιάδης, *Αγιολόγιο της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήνα 1935, σσ. 230-231.

7. Για το θέμα αυτό βλ. Αγγ. Μητσάνη, «"Το όραμα του Πρόκλου" σε μικρογραφίες μεταφρασεϊκών μινολογίων», *ΑΔ* 40 (1985) Α' -Μελέτες, σσ. 148-161 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία), πίν. 51-58 (στο εξής: «Όραμα του Πρόκλου»).

που εικονίζεται στην άκρη αριστερά, ένθρονος, ταυτίζεται με τον άρχοντα της πόλης που ζήτησε τη βοήθεια του ιεράρχη, σύμφωνα με τις Πηγές⁸.

Στο παρεκκλήσι του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, που βρίσκεται στην Ι. Μονή Διονυσίου Αγίου Όρους, ανάμεσα σε άλλες παραστάσεις, κυριαρχούν οκτώ σκηνές προερχόμενες από τον βίο και τα θαύματα του τιμώμενου αγίου⁹. Αυτές διατάσσονται στην πάνω ζώνη του νότιου, δυτικού και βόρειου τοίχου του παρεκκλησίου, κατά χρονολογική σειρά, με φανερή πρόθεση την απόδοση τιμής και δόξας στον ιερό Χρυσόστομο:

α) Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΙΑΣΑΤΟ ΤΟΝ ΑΡΧΕΛΑΟΝ (εικ. 9), σύμφωνα με την αναγραφόμενη επιγραφή. Ο άγιος εικονίζεται, δεξιά, ως μοναχός να θεραπεύει τον άρχοντα Αρχέλαο¹⁰ που βρίσκεται γονατιστός μπροστά του. Δύο μορφές πίσω παρακολουθούν το θαύμα. Κτίσμα πολύμορφο κλείνει στο βάθος τη σκηνή.

β) Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΕΙΤΑΙ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ (εικ. 10). Εδώ μνημονεύεται το γνωστό, και από την παράσταση της Μονής Προδρομού Σερρών, εικονογραφικό θέμα της χειροτονίας του Χρυσοστόμου σε πρεσβύτερο, να λαμβάνει χώρα σε εσωτερικό ναού, με την παρουσία του Αγίου Πνεύματος, σε μορφή λευκού περιστεριού πάνω από το κεφάλι του αγίου.

γ) Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΙΑΣΑΤΟ ΤΟΝ ΥΙΟΝ ΤΗΣ ΕΥΚΛΕΙΑΣ (εικ. 10). Ο άγιος εικονίζεται, δεξιά, ένθρονος και στραμμένος προς τα αριστερά, ενώ μπροστά του γονατίζει γυναικεία μορφή ταυτιζόμενη με την πλούσια Εύκλεια¹¹. Στο βάθος και διαγώνια βρίσκεται ο άρρωστος γιός της, περιμένοντας το θαύμα.

δ) Η τέταρτη σκηνή αναφέρεται στο γνωστό και από άλλες παραστάσεις, εικονογραφικό θέμα του οράματος του Πρόκλου (εικ. 11). Ο άγιος εικονίζεται καθισμένος, δεξιά, να γράφει σε ανοικτό ειλητάριο, ενώ πίσω του, όρθιος ο απόστολος Παύλος τον εμπνέει στη συγγραφή του θεόπνευστου έργου του. Αριστερά προβάλλει, συγκρατώντας παραπέτασμα με το δεξί χέρι, ο Πρόκλος. Οι επιγραφές Ο ΑΓΙΟΣ ΠΑΥΛΟΣ και Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) Ο ΧΡΥ(ΣΤΟΜΟΣ)Σ ταυτίζουν το θέμα.

ε) Η ΕΞΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ο ΑΓΙΟΣ ΠΕΤΡΟΣ, Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ (εικ. 12). Δεξιά, ο άγιος όρθιος,

8. Βλ. H. Saville, *Τον εν αγίοις Πατρός ημών Ιωάννη Αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως του Χρυσοστόμου των ευρισκομένων*, τ. Η', Etonae 1612, σσ. 192-194 (στο εξής: *Χρυσόστομος*): του ίδιου, *Χρυσόστομος*, σσ. 277-278, 323-325, 393-394.

9. Βλ. σημ. 5 και 6. Βλ. επίσης Α.-M. Malingrey, «John Chrysostom (I. Life-II. Works III. Spirituality)», *Encyclopedia of the Early Church*, V. I, J. Clarke & Co. Cambridge, σσ. 440-442.

10. *Μέγας Συναξαριστής*, σ. 413.

11. *Ο.π.*, σ. 416.

ντυμένους την αρχιερατική στολή, οδηγείται στην εξορία με τη συνοδεία τριών στρατιωτών, ενώ αριστερά τη σκηνή κλείνει το σπάνιο εικονογραφικό θέμα της εμφάνισης, στον ύπνο του Χρυσοστόμου, των αποστόλων Πέτρου και Ιωάννη Θεολόγου¹².

στ) *Η ΚΟΙΜΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ* (εικ. 13). Η παράσταση αυτή εικονογραφεί τον γνωστό και πολύ διαδεδομένο από την εικονογραφία της Κοίμησης, τόσο της Θεοτόκου όσο και άλλων αγίων, τύπο. Στη νεκρική κλίνη κείτεται ο άγιος, περιβαλλόμενος από κληρικούς και λαϊκούς, άνδρες και γυναίκες, ενώ ψηλά, στο μέσο, άγγελος Κυρίου, σε προτομή, κρατεί την ψυχή του ιερού Χρυσοστόμου, σε μορφή σπαργανωμένου βρέφους. Δύο κτήρια περιβάλλουν τη σκηνή στο βάθος.

ζ) *Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ο ΑΜΠΕΛΩΝ ΤΗΣ ΧΗΡΑΣ* (εικ. 14). Η σκηνή αυτή περιλαμβάνει δύο επεισόδια. Δεξιά, απεικονίζεται ο ενταφιασμός του ιεράρχη στον τόπο της εξορίας του από ομάδα μαθητών του, ενώ αριστερά πλοιάριο που πλέει στη θάλασσα, μεταφέροντας τα λείψανα του αγίου στην Κωνσταντινούπολη, ετοιμάζεται να προσαράξει στον αμπελώνα της χήρας, γνωστό από τις διηγήσεις του βίου του¹³. Η περιτειχισμένη πόλη, στο βάθος, ταυτίζεται με την πρωτεύουσα του Βυζαντίου.

η) *Η ΑΝΑΚΟΜΙΔΗ ΤΟΥ ΛΕΙΨΑΝΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ* (εικ. 14). Δεξιά τρεις ιερωμένοι μεταφέρουν με τα χέρια τους τη λάρνακα με το λείψανο του αγίου, ενώ αριστερά πλήθος λαού και κλήρου με τον πατριάρχη και το αυτοκρατορικό ζεύγος επικεφαλής το υποδέχεται με τιμή και σεβασμό, μπροστά από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης.

Μετά την παράθεση των τοιχογραφημένων παραστάσεων που αφορούν στον βίο του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου των δύο μοναστικών μνημείων του 17ου αι. μπορούμε να διατυπώσουμε, με κάποια επιφύλαξη βέβαια, κάποιες παρατηρήσεις που σχετίζονται με την εικονογραφία¹⁴ του και προέρχονται τόσο από τη μνημειακή ζωγραφική, όσο και από εκείνη των φορητών εικόνων και εικονογραφημένων χειρογράφων. Ολοκληρωμένη μονογραφία, δημοσιευμένη πάνω στο θέμα που μας απασχολεί, δεν είναι μέχρι στιγμής γνωστή, ενώ αντίθετα, αρκετά επαρκής εμφανίζεται η βιβλιογραφία μεμονωμένων σκηνών του βίου του τόσο τοιχογραφικών συνόλων, όσο φορητών εικό-

12. Όπ., σ. 453. Επίσης σμμ. 8 (σσ. 196 κ.ε., 302 κ.ε., 271 κ.ε.).

13. Βλ. *Μέγας Συναξαριστής*, σ. 683. Για τον αμπελώνα της χήρας που σύμφωνα με γραπτές και προφορικές διηγήσεις βρισκόταν στην περιοχή του μόλου του Ευτρόπιου και του ναού του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στον κόλπο των Καλαμισίων βλ. Α. Καριώτογλου, *Κωνσταντινούπολη η Πρωτόθρονη*, Άλμπος 1996, σσ. 31-34 (στο κεφάλαιο «Χαλιπδών. Η ιστορική Μητρόπολη της Βιθυνίας») (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

14. Για την εικονογραφία του αγίου βλ. κυρίως *LCI* 7 (1974) 93-101 (Müsseler) (όπου η παλαιότερη βιβλιογραφία).

νων και εικονογραφημένων χειρογράφων¹⁵.

Παραστάσεις που σχετίζονται με τη χειροτονία του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου κατά σειρά σε διάκονο, ιερέα και επίσκοπο, εκτός από την εμφάνισή τους στο Μακρυναρίκι του καθολικού της Μονής Προδρόμου Σερρών (εκ. 1, 3, 4) δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι τώρα σε άλλα εικονογραφικά σύνολα. Στο ομώνυμο παρεκκλήσι της Μονής Διονυσίου, στο Άγιον Όρος, εικονογραφείται μόνο η χειροτονία του Χρυσοστόμου σε πρεσβύτερο (εκ. 10), σύμφωνα με την αναγραφόμενη επιγραφή, ενώ το ίδιο εικονογραφικό θέμα βρίσκεται σε φορητή εικόνα του πρώτου μισού του 17ου αι. του Μουσείου Ζακύνθου¹⁶. Η εικόνα αυτή (εκ. 15), που θα μας απασχολήσει και παρακάτω, είναι μοναδική· τον ένθρονο Χρυσόστομο περιβάλλει ευρύτατη απεικόνιση του βιογραφικού κύκλου του σε εικοσιτέσσερις —σώζονται δεκαοκτώ με περισσότερες από τριάντα σκηνές και επεισόδια— μικρούς ορθογώνιους πίνακες. Από την εικόνα της Ζακύνθου λείπουν έξι εικονίδια, που βρίσκονται στη Συλλογή Λοβέρδου του Βυζαντινού Μουσείου της Αθήνας¹⁷.

Από εικονογραφική άποψη παρατηρούμε αρκετές ομοιότητες με απεικονίσεις χειροτονιών άλλων αγίων και ιεραρχών της ορθόδοξης ανατολικής εκκλησίας¹⁸, έτσι όπως αυτές παρουσιάζονται σε διάφορα ζωγραφικά σύνολα είτε στη βυζαντινή είτε στη μεταβυζαντινή περίοδο.

Στο παρεκκλήσι του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου της Μονής Διονυσίου εικονίζονται δύο θαυματουργές ιάσεις του ιεράρχη (εκ. 9, 10), που αποδίδουν πιστά τις σχετικές διηγήσεις των διαφόρων συναξαρίων του¹⁹. Παρόμοιο θέμα δεν υπάρχει στη μονή των Σερρών, ενώ στην εικόνα της Ζακύνθου (εκ. 15) πέντε τουλάχιστο εικονίδια καταγράφουν ισάριθμα θαύματά του που έγιναν κατά τη διάρκεια της θητείας του σε κάποιο μοναστήρι της περιοχής και κατόπι στη γενέτειρά του Αντιόχεια, πριν και μετά τη χειροτονία του σε ιε-

15. Για μερικές σκηνές του βίου του Χρυσοστόμου βλ. κυρίως Chr. Walter, «Biographical Scenes of the Three Hierarchs», *REB* 36 (1978) 250-255 (στο εξής: «Three Hierarchs») και Athan. N. Παλιούρας, *Η υπέβαση του εφήμερου μέσα από την εικονογραφία των τριών ιεραρχών*, Ιωάννινα 1992, σσ. 19-25 (για την Κοίμηση και την Ανακομιδή του λειψάνου του Χρυσοστόμου) (όπου και σχετική βιβλιογραφία) (στο εξής: *Εικονογραφία των τριών ιεραρχών*).

16. Μ. Αχεμάστου-Ποταμιάνου, *Εικόνες της Ζακύνθου*, Αθήνα 1997, σσ. 143-145 (στο εξής: *Εικόνες της Ζακύνθου*): Ζ. Α. Μυλωνά, *Μουσείο Ζακύνθου*, Αθήνα 1998, σσ. 264-267.

17. Ντ. Κονόμου, *Ζάκυνθος. Πεντακόσια χρόνια (1478-1978)*, Ε', *Τέχνης Οδύσσεια*, Αθήνα 1988, σ. 96, εκ. 50 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

18. Βλ. ενδεικτικά παραδείγματα από τον Άγιο Νικόλαο Ορφανό Θεσσαλονίκης (1310-1320): Α. Τσιτουρίδου, *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του αγίου Νικολάου Ορφανού στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1986, πίν. 64, 65 (στο εξής: *Άγιος Νικόλαος Ορφανός*), τη φορητή εικόνα του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών με τον άγιο Νικόλαο και σκηνές του βίου του: *Λιμάνια και καρδιά στο Βυζαντινό Μουσείο, Ευρωπαϊκές ημέρες πολιτιστικής κληρονομιάς-Λιμάνια*, Αθήνα 1997, σ. 145 (στο εξής: *Λιμάνια*), (Χρ. Μπαλτογιάννης).

19. Βλ. σημ. 10, 11.

ρέα²⁰. Ένα έκτο θέμα εικονίζεται στην ίδια εικόνα και σχετίζεται με την ίαση του παραλυτικού, που έγινε από τον Χρυσόστομο στο χωριό Κουκουσός της Αρμενίας, στον μακρύ και δύσκολο δρόμο για την εξορία²¹.

Στην εικονογραφία του θέματος αυτού μπορούμε να εντοπίσουμε, σχετικά εύκολα, κοινά στοιχεία με αντίστοιχες εικονογραφήσεις ιάσεων άλλων αγίων ή ιεραρχών του βυζαντινού ορθόδοξου κόσμου²².

Το επεισόδιο του βίου του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, που έχει μελετηθεί και αναλυθεί διεξοδικότερα από τα υπόλοιπα τόσο από παλαιότερους, όσο και από νεότερους μελετητές, είναι το γνωστό ως όραμα του Πρόκλου²³. Η παρουσία του είτε σε εκτεταμένη είτε σε απλούστερη σύνθεση εμφανίζεται καταλυτική και πληθωρική από τα μεσοβυζαντινά έως τα όψιμα μεταβυζαντινά χρόνια. Στο Μακρυναρίκι της Μονής Προδρόμου Σερρών η σύνθεση του θέματος (εικ. 8) είναι περισσότερο εκτεταμένη και εμπλουτισμένη σε σχέση με την αντίστοιχη της του παρεκκλησίου της Μονής Διονυσίου (εικ. 11).

Η θεόπνευστη συγγραφή των ομιλιών του Ιωάννη Χρυσοστόμου, που επεξηγούν τις επιστολές του αποστόλου Παύλου, συνδέεται πολύ στενά με το επεισόδιο του οράματος του Πρόκλου. Τέσσερις βιογράφοι του Χρυσοστόμου, ο Γεώργιος Αλεξανδρείας (680-725), ο Λέων Σοφός (886-911), ο Ανώνυμος (πριν από τον 10ο αι.) και ο Συμεών ο Μεταφραστής (β' μισό 10ου αι.) επαλαμβάνουν με τη σειρά τους και τονίζουν το γεγονός²⁴. Η εμφάνιση του επεισοδίου αυτού γενικά στην τέχνη αποτελεί κοινότατο θέμα της γνωστής βιβλιογραφίας²⁵. Ο Α. Ξυγγόπουλος²⁶ συγκέντρωσε τα πρώτα παραδείγματα και ο Chr. Walter²⁷ συμπλήρωσε τον σχετικό κατάλογο. Τελευταία, η Αγγελική Μητσάνη επανεξέτασε και διερεύνησε τόσο την παρουσία, όσο και την εξέλιξη του εικονογραφικού αυτού τύπου σε διαφορετικά είδη χειρογράφων με κύριο σκοπό την αναζήτηση των γραπτών πηγών²⁸.

20. Αχεμιάστου-Ποταμιάνου, *Εικόνες της Ζακύνθου*, σ. 143.

21. *Ο.π.*, σ. 143. Για το θέμα αυτό βλ. επίσης Δημ. Γρ. Βερναρδάκης, «Άγνωστοι σελίδες της εξορίας Ιωάννου του Χρυσοστόμου», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* (1930) 211-228.

22. Βλ. ενδεικτικά παραδείγματα από τον Άγιο Νικόλαο Ορφανό: *Άγιος Νικόλαος Ορφανός*, πίν. 68, τη φορητή εικόνα του Ειμανουήλ Τζάνε με τον άγιο Σπυρίδωνα και σπινές του βίου του από το Museo Correr Βενετίας (1636): Ι. Μπίθα, «Παρατηρήσεις στον εικονογραφικό κύκλο του αγίου Σπυρίδωνα», *ΔΧΑΕ*, περίοδος Δ', τ. ΙΘ' (1996-1997), εικ. 3 και την εικόνα του Νικολάου Καλέργη του μουσείου Ζακύνθου (1728): Αχεμιάστου-Ποταμιάνου, *Εικόνες της Ζακύνθου*, εικ. σ. 205.

23. Βλ. Μητσάνη, «Όραμα του Πρόκλου», σσ. 148-161 (όπου η παλαιότερη βιβλιογραφία).

24. *Ο.π.*, σ. 149, σημ. 1-4.

25. Βλ. *LCI* 7 (1974) 100-101 κυρίως.

26. Α. Ξυγγόπουλος, «Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος "Πηγή της Σοφίας"», *ΑΕ* 81-83 (1942-1944) 1-36 (στο εξής: «*Πηγή της Σοφίας*»).

27. Walter, «Three Hierarchs», σσ. 252-254.

28. Μητσάνη, «Όραμα του Πρόκλου», σσ. 149-160 κυρίως (παράθεση πλούσιες βιβλιογραφίας).

Ο τύπος αυτός εμφανίζεται, για πρώτη φορά, σε χειρόγραφο του β' μισού του 11ου αι., και κατόπιν συναντάται σε διαφορετικά είδη χειρογράφων και σε πολλές παραλλαγές²⁹. Στη λιτή της Μονής Χελανδαρίου Αγίου Όρους το όραμα του Προκλου παριστάνεται στην κοινή και συνήθη διάταξη των τριών μορφών και συνοδεύεται από δύο ακόμη απεικονίσεις του Χρυσοστόμου, όρθιου μπροστά σε αναλόγιο και γονατιστού σε προσκύνηση (1320-1321)³⁰. Η επιγραφή *Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ* θεωρήθηκε επέμβαση της νεότερης επιζωγράφησης³¹. Παρόμοια είναι και η εικονογράφηση του θέματος στον νάρθηκα της σκήτης του αγίου Δημητρίου της Μονής Βατοπεδίου στο Άγιον Όρος, που έγινε από τους ζωγράφους Βενιαμίν και Ζαχαρία³², μέλη της γνωστής συνοδείας των Γαλατσάνων. Ο Α. Ξυγγόπουλος υποστηρίζει ότι η τριμερής σύνθεση του θέματος αποτελεί αντίγραφο μικρογραφίας του κώδικα με τον αρ. 761 της Μονής Βατοπεδίου³³. Ο ζωγράφος, που είχε απεικονίσει τη σχετική σκηνή στη λιτή του καθολικού της Μονής Χελανδαρίου³⁴, η οποία στα 1804 δέχθηκε την επιζωγράφηση, προφανώς είχε υπόψη του τον παραπάνω κώδικα. Το ίδιο θέμα εικονίζεται επίσης στο νότιο παρεκκλήσι του καθολικού της Μονής Βλατάδων Θεσσαλονίκης (τέλη 14ου - αρχές 15ου αι.)³⁵ και στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στην Dradnja της Μεσαιωνικής Σερβίας, οι τοιχογραφίες του οποίου χρονολογούνται στα 1355³⁶. Το όραμα του Προκλου εικονίζεται επίσης στην εικόνα από τη Ζάκυνθο (εικ. 15), σε πλουσιότερη σύνθεση, που επεξηγεί λεπτομερώς το σχετικό περιστατικό του βίου του.

29. Ο.π., σ. 149 κ.ε.

30. Α. Xyngoroulos, «Restitution et interprétation d'une fresque de Chilandar», *Hilandarski Zbornik* 2 (1971) 93-98, πίν. 1-2 (στο εξής: «Fresque de Chilandar»). Για τις τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Χελανδαρίου βλ. το πρόσφατο δημοσίευμα του Ε. Ν. Τσιγαρίδα, «Το εικονογραφικό πρόγραμμα και η τέχνη των τοιχογραφιών του καθολικού της Μονής Χελανδαρίου», *Τοιχογραφίες της περιόδου των Παλαιολόγων σε ναούς της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 11-29, πίν. 1-24, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

31. Πρόκειται για την ευρείας έκταση επιζωγράφηση που ανέλαβαν οι αδελφοί Βενιαμίν και Ζαχαρίας στα 1804 στις τοιχογραφίες του καθολικού της μονής: Ιωακ. Αθ. Παπάγγελος, «Περί των Γαλατσιάνων ζωγράφων του Αγίου Όρους», *Από τη μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη 18ος-20ός αι., Πανελλήνιο Συνέδριο (20-21/11/1997), Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 256, 257 (όπου η παλαιότερη βιβλιογραφία).

32. Ο.π., σ. 269 (έτος τοιχογράφησης 1806 ή 1816). Για σχετική απεικόνιση βλ. Μ. Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830)*, Ι, Αθήνα 1987, σσ. 187-188, εικ. 43.

33. Xyngoroulos, «Fresque de Chilandar», σσ. 96-97, εικ. 2.

34. Βλ. σημ. 30.

35. Χρ. Μαιροπούλου-Τσιούμη, «Η μνημειακή ζωγραφική στη Θεσσαλονίκη», *Ευφρόσυνον, Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τ. 2, Αθήνα 1992, σ. 664 (με σχετική βιβλιογραφία). Για την απεικόνισή της βλ. Γ. Α. Στογιόγλου, *Η εν Θεσσαλονίκη Πατριαρχική Μονή των Βλατάδων*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 114-117 (όπου αναφέρεται και η κατεστραμμένη τοιχογραφία της Ανακομιδής του λειψάνου του Χρυσοστόμου), εικ. 41.

36. M. Radujko, «Dradnjaski manastirje Sv. Nikole II-Zivopis», *Zograf* 24 (1995) 25-36.

Το σύμπλεγμα των δύο μορφών, με τον ιερό Χρυσόστομο εμπνεόμενο από τον απόστολο Παύλο, που συναντάται σε πολλά εικονογραφημένα χειρόγραφα ή σπανιότερα η τρίμορφη σύνθεση που μας απασχόλησε εκτενέστερα, αποτελούν τη βάση —σύμφωνα με την Αγγ. Μητσάνη³⁷— του εικονογραφικού θέματος του Χρυσοστόμου ως «πηγή της Σοφίας». Αυτή η σύνθεση, της οποίας η παρουσία είναι πολύ έντονη και πληθωρική τόσο σε τοιχογραφημένα σύνολα, όσο και σε μικρογραφίες χειρογράφων και φορητές εικόνες από τα βυζαντινά έως και τα μεταβυζαντινά χρόνια, έχει μελετηθεί και εξετασθεί αρκετά εκτεταμένα και διεξοδικά³⁸.

Με βάση τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα της δημιουργίας του εικονογραφικού αυτού τύπου στις αρχές του 11ου αι. για την εικονογράφηση του μνηολογίου του Μεταφραστή³⁹. Η νέα σκηνή, αργότερα, χρησιμοποιήθηκε για την ιστόρηση άλλων κειμένων και για την εικονογράφηση ευρύτερων συνθέσεων σχετιζομένων με τον βίο του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου.

Η μετάβαση του Χρυσοστόμου και η παραμονή του στην εξορία εικονίζεται εκτεταμένα στις Σέρρες (εικ. 5), ενώ αντίθετα στο αγιορείτικο μνημείο η σύνθεσή της (εικ. 12) είναι λιτή και επιγραμματική. Αυτή εικονογραφείται —κατά πάσα πιθανότητα για πρώτη φορά—στο Μνηολόγιο του Βασιλείου του Β΄ του Βατικανού (περίπου στα 985), όπου υπάρχει η παράσταση του αγίου που οδηγείται στην εξορία⁴⁰. Άλλα μνημεία στα οποία εικονίζεται το επεισόδιο αυτό δεν είναι, προς το παρόν, γνωστά και δεν αναφέρονται σχετικά στη γνωστή βιβλιογραφία. Στον 17ο αιώνα, η σύνθεση απεικονίζεται αρκετά πλούσια και εντυπωσιακή στην εικόνα της Ζακύνθου, συνοδευόμενη από άλλα εικονίδια που συνδέουν και επεξηγούν, με όλες τις λεπτομέρειες, τις σχετικές διηγήσεις του βίου του ιεράρχη (εικ. 15). Σύμφωνα με τον Chr. Walter, που ασχολήθηκε με τις βιογραφικές σκηνές των τριών ιεραρχών, η μετάβαση του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στην εξορία, όπως απεικονίζεται στο βατικανό μνηολόγιο, ακολουθεί στην εικονογραφία της ένα καθιερωμένο παραδοσιακό ταξίδι⁴¹.

Στον ίδιο εικονογραφικό τύπο με τον προηγούμενο παρουσιάζεται και η σκηνή της επιστροφής του Χρυσοστόμου στην Κωνσταντινούπολη μετά από

37. Βλ. Μητσάνη, «Όραμα του Πρόκλου», σσ. 153-155 κυρίως.

38. Για την εικονογραφία του θέματος και την αρχική εμφάνισή του σε χειρόγραφα, τους 11ο-12ο αι., βλ. T. Velmans, «L'iconographie de la "fontaine de vie" dans la tradition byzantine à la fin du moyen âge», *Synthronon*, Paris 1968, σσ. 119-134. Για παραδείγματα τοιχογραφιών, εικόων και χειρογράφων βλ. επίσης Ξυγγόπουλος, «Πηγή της Σοφίας», εικ. 1-9.

39. Μητσάνη, «Όραμα του Πρόκλου», σ. 161.

40. G. Stornajolo, *Il Menologio di Basilio II (Cod. Vat. gr. 1613)*, Torino 1907 σ. 353 (στο εξής: *Βατικανό μνηολόγιο*), (η μνήμη της εορτάζεται στις 13 Νοεμβρίου).

41. Walter, «Three Hierarchs», σ. 254, σημ. 77.

τις συνεχείς πιέσεις και έντονες απαιτήσεις των χριστιανών κατοίκων της (εικ. 6). Η παράσταση που σώζεται στο μοναστήρι των Σερών απουσιάζει εντελώς από το παρεκκλήσι του Αγίου Όρους. Στην εικόνα του Μουσείου της Ζακύνθου, αντίθετα, το γεγονός αυτό εικονίζεται με πολλές λεπτομέρειες ακολουθώντας πιστά τα διάφορα συναξάρια της ζωής του μεγάλου ιεράρχη της ορθόδοξης εκκλησίας (εικ. 15).

Μετά το όραμα του Πρόκλου, περισσότερες κοινές στην εικονογραφία που μας απασχολεί είναι οι σκηνές με την Κοίμηση του Χρυσοστόμου⁴² και την Ανακομιδή του λειψάνου του.

Η κοίμηση του ιεράρχη έγινε στον ναό του αγίου Βασιλίσκου στα Κόμανα του Πόντου το 407 και η σχετική εκκλησιαστική φιλολογία είναι αρκετά πλούσια⁴³. Στο ομώνυμο παρεκκλήσι της Μονής Διονυσίου η παράσταση αυτή (εικ. 13) εικονογραφείται σύμφωνα με τον καθιερωμένο τύπο κοιμήσεων ιεραρχών και γενικά αντιγράφει την Κοίμηση της Θεοτόκου σε κάποια δευτερεύοντα στοιχεία. Με τον ίδιο τρόπο εικονίζεται η Κοίμηση του Χρυσοστόμου στον ομώνυμο ναό στο Γεράκι Λακωνίας, που ανήκει στο δεύτερο στρώμα τοιχογράφησης του (1450)⁴⁴. Στον 17ο αιώνα (1637) παρόμοια παράσταση συναντάται στο παρεκκλήσι των Τριών Ιεραρχών της Μονής Βαβλαάμι Μετώρων⁴⁵, περισσότερο πλούσια όμως από την αντίστοιχη της Μονής Διονυσίου. Υπάρχουν κοινά εικονογραφικά στοιχεία, που συνδέουν τις δύο παραστάσεις και τονίζουν, γεωγραφικά, τον χώρο της Ανατολής, με ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός της κοίμησης του ιεράρχη στην περιοχή αυτή και συγκεκριμένα στην Αρμενία.

Στον 17ο αι., στην εικόνα της Ζακύνθου η σκηνή (εικ. 15) εικονίζεται στον ίδιο τύπο με τις προηγούμενες, με μόνη διαφορά ότι εδώ εμφανίζεται ολιγομελής και λιγότερο εντυπωσιακή. Η Κοίμηση του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου συμπεριλαμβάνεται επίσης στο εικονογραφικό πρόγραμμα τόσο εκκλησιών, όσο και μοναστηριών της ευρύτερης περιοχής των Αγράφων του 18ου αιώνα⁴⁶.

42. Βλ. Α. Ξυγγόπουλος, «Παραστάσεις της Κοιμήσεως του Χρυσοστόμου και των μετ' αυτήν», *ΕΕΒΣΘ'* (1932) 351-360, εικ. 1-2 (όπου και σχετική βιβλιογραφία).

43. Βλ. Κ. Δυοβουνιώτου, «Κωνσταντίνου Πορφυρογενήτου λόγος ανέκδοτος εις την ανακομιδήν του λειψάνου του Χρυσοστόμου», *Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών Α'* (1924-1926) 303-319.

44. Ν. Κ. Μουτσόπουλος - Γ. Δημητροκάλλης, *Γεράκι. Οι εκκλησίες του οικισμού*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 38-40, πίν. 55.

45. Εύη Δημ. Σαμπανίου, *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του παρεκκλησίου των Τριών Ιεραρχών της Μονής Βαβλαάμι στα Μετώρα (1637)*, Τρίκαλα 1997, διδακτορική διατριβή, σσ. 186-195, πίν. Η' 1-2, πίν. 80-83 (όπου και βιβλιογραφία για την εικονογραφία του βίου του Χρυσοστόμου).

46. *Ο.π.*, σ. 199 σημ. 10.

Η Ανακομιδή του λειψάνου του Χρυσοστόμου από τα Κόμανα της Τραπεζούντας στην Κωνσταντινούπολη έγινε το 438 σύμφωνα με τις γραπτές πηγές⁴⁷. Στο αγιορειτικό παρεκκλήσι το θέμα αυτό, που είναι και το τελευταίο του εικονογραφικού του κύκλου (εικ. 14), ακολουθεί τη διπλή παράσταση του Τάφου του ιεράρχη και του Αμπελώνα της χήρας (εικ. 14).

Γνωστά, στη βιβλιογραφία του θέματος της Ανακομιδής του λειψάνου, παραδείγματα εικονογραφούν το Μηνολόγιο του Βασιλείου του Β' (περίπου στα 985)⁴⁸ και το Ευαγγελιστάριο της Ι. Μονής Διονυσίου του ΙΙου αιώνα⁴⁹.

Οι δύο σκηνές που εξετάζουμε συνδέονται στενότερα με δύο φορητές εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου της Αθήνας. Η πρώτη, που προέρχεται από την Κίμωλο⁵⁰ μαζί με τον Ιωάννη Χρυσόστομο, εικονίζει τόσο τον αμπελώνα της χήρας, όσο και την ανακομιδή του λειψάνου του. Το επεισόδιο του βίου του που αναφέρεται στον αμπελώνα της χήρας Καλλιτρόπης σχετίζεται άμεσα με τα γεγονότα που προηγήθηκαν της εξορίας του αγίου⁵¹. Το ίδιο θέμα υπάρχει και σε εικόνα του 17ου αιώνα⁵², στην οποία εκτός της άφιξης του πλοιαρίου με το λείψανο του Χρυσοστόμου στην Κωνσταντινούπολη παριστάνεται στην ευρύτερη κάτω ζώνη η τοποθέτηση της λάρνακας του μέσα στον περιώνυμο ναό των αγίων Αποστόλων⁵³.

Παρόμοιο θέμα απαντά με παραλλαγμένη σύνθεση σε εικόνα του Μουσείου Κανελλοπούλου του 17ου αιώνα⁵⁴. Στην εικόνα της Ζακύνθου (εικ. 15) η παράσταση ακολουθεί διαφορετικό πρότυπο, επηρεασμένο, προφανώς, από τη δυτική τέχνη.

Εκτός από τις σκηνές του βίου του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου που έχουμε παρουσιάσει και σύντομα σχολιάσει, υπάρχουν και άλλες παραστάσεις, που εντάσσονται στον εικονογραφικό του κύκλο και αναφέρονται είτε σε θαύματα είτε σε άλλα ιστορικά γεγονότα⁵⁵.

47. *Μέγας Συναξαριστής*, Ιανουάριος, σ. 677.

48. *Βατικανό μηνολόγιο*, σ. 178 (η Ανακομιδή του λειψάνου εορτάζεται στις 27 Ιανουαρίου).

49. Σ. Πελεκανίδης - Π. Χρήστου - Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη - Σ. Καδάς, *Οι Θεσσωροί του Αγίου Όρους. Εικονογραφημένα χειρόγραφα*, τόμος Α', Αθήνα 1973, σ. 207 (εικ. 259), 435, 444.

50. *Λιμάνια*, εικ. 12, σσ. 38, 39 (Χρ. Μπαλτογιάννης).

51. *Ο.π.*, σ. 38 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

52. *Λιμάνια*, εικ. 22, σσ. 58, 59 (Γ. Κακαβάς).

53. Παλιούρας, *Εικονογραφία των τριών ιεραρχών*, σ. 23, σημ. 46 (όπου ο Αθ. Παλιούρας αναφέρεται στην τοποθέτηση του λειψάνου του αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου στον περιλάμπρο ναό των Αγίων Αποστόλων).

54. *Ο.π.*, σ. 25 σημ. 51, εικ. 38.

55. Βλ. ενδεικτικά Walter, «Three Hierarchs», σσ. 251, 252, εικ. 5 (διάφορες σκηνές από τη ζωή του Χρυσοστόμου του κώδικα Paris graec. 799, f. 1). Επίσης στην εικόνα αρ. 216 του Μουσείου Κανελλοπούλου του 1761, του Μασκαρίου Λεύκα, εικονίζεται ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος με τη βασίλισσα Ευδοξία: Μ. Σ. Μπρούσαρη, *Το Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου, οδηγός*, Αθήνα 1985, σ. 175 (για σχετική απεικόνιση βλ. Μ. Χατζηδάκης - Ευγ.

Συμπερασματικά καταλήγουμε στην άποψη ότι ολοκληρωμένος κύκλος του βίου του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, με ορισμένες παραστάσεις, είχε ήδη διαμορφωθεί από τους βυζαντινούς χρόνους, εξελίχθηκε όμως και εμπλουτίστηκε με άλλες συναφείς σκηνές στους μεταβυζαντινούς. Έχοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που διατυπώσαμε παραπάνω, αδυνατούμε να ακολουθήσουμε την άποψη του Chr. Walter, ο οποίος, σε άρθρο του για την εικονογραφία των Τριών Ιεραρχών⁵⁶, υποστηρίζει την πλήρη απουσία εικονογραφικού κύκλου του ιερού Χρυσοστόμου, παρά μόνο την ύπαρξη μεμονωμένων σκηνών. Αντίθετη άποψη εκφράζει ο σοφός βυζαντινολόγος Α. Ξυγγόπουλος, που σε δημοσίευσμά του σχετικό με την ερμηνεία μιας τοιχογραφίας της Μονής Χελανδαρίου Αγίου Όρους, το έτος 1971⁵⁷, καταλήγει στο τεκμηριωμένο και σαφές συμπέρασμα της ύπαρξης, πλέον, πλήρους εικονογραφικού κύκλου του βίου του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, από τον οποίο, μέχρι τότε, υπήρχαν μόνο αποσπασματικές παραστάσεις. Σαφή επιβεβαίωση της ερμηνείας αυτής αποτελούν, αναμφίβολα, όλες οι παρατηρήσεις μας που παρατέθηκαν και υποστηρίχθηκαν με αφορμή κυρίως τις σχετικές τοιχογραφίες του 17ου αιώνα των δύο ιστορικών μοναστηριών του βορειοελλαδικού χώρου.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗ

Δρακοπούλου, *Ελληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830)*, II, Αθήνα 1997, σ. 158, εικ. 90). Το ίδιο θέμα εικονίζεται επίσης στην εικόνα του ζωγράφου Νικολάου Παπανολόπουλου, του 1748, ιδιωτικής συλλογής της Αθήνας: Γ. Κακαβάς, «Τρεις επτανησιώτικες εικόνες σε ιδιωτική συλλογή της Αθήνας: Συμβολή στη μελέτη της μεταβυζαντινής εικονογραφίας», *ΙΑ΄ Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων*, Αθήνα 31/5-1, 2/6/1991, σ. 49.

56. Βλ. Walter, «Three Hierarchs», σ. 259.

57. Xyngopoulos, «Fresque de Chilandar», σ. 96 κυρίως.

SUMMARY

Angeliki Strati, *Observations on the Iconography of the Life of St. John Chrysostom: Two Monastic Ensembles from Serres and Mount Athos.*

This publication focuses on the iconography of the life of St. John Chrysostom and is based on the study of two sets of wall-paintings dating from the 17th century. One lies in the south portico of the catholicon of the Monastery of St. John the Baptist (Timiou Prodromou) near Serres, where the most recent layer of wall-paintings dates from 1630, and the other, which dates from 1695, lies in the Chapel of St. John Chrysostom housed on the third floor of the Monastery of Dionysiou on Mount Athos.

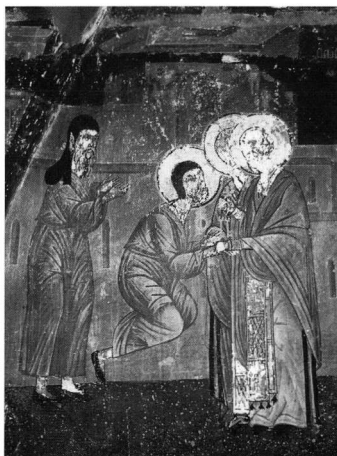
In the Serres monument, amongst the wealth of representations that exists, there are five extensive scenes referring to episodes from the life of St. John Chrysostom, forming a kind of *synaxarion*, or account of the saint's life. In the Athonite chapel, amongst other representations, stand out eight scenes which have been drawn from the life and miracles of the honoured saint.

A comparison of the scenes relating to the life of St. John Chrysostom in these two monastic monuments from the 17th century enables us to make a few observations on the iconography of the saint, based on a study of both monumental painting and depictions in portable icons and illuminated manuscripts. As far as we know, no comprehensive monograph on the life of the saint currently exists, while there is a richer bibliography on individual episodes from his life. On the basis of the examination carried out here, both of the sources and the illustrated examples, the following conclusions have been drawn.

A complete iconographical cycle of the life of St. John Chrysostom had already developed during the Byzantine era, consisting of a set number of scenes, and this was further developed and enriched with other related scenes during the post-Byzantine era. Having made these observations, we can no longer accept the view of Chr. Walter, who claims in one of his studies that there is no complete iconographical cycle of the life of St. John Chrysostom, insisting that only individual scenes exist. The theory held by the Byzantinologist A. Xyngopoulos seems to be nearer the truth: in an article published in 1971, Xyngopoulos claimed that a complete iconographical cycle of the life of St. John did exist during the Byzantine era, but only partial representations of it still survived. This convincing interpretation is undoubtedly confirmed by the observations made in this study, based on the relevant wall-paintings from these two historical monasteries of northern Greece.

Εικ. 1. Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών. Μακριναράκι. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (πρώτη σκηνή).

Εικ. 2. Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών. Μακριναράκι. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (χειροτονία σε διάκονο).

Εικ. 3. Ι. Μ. Τιμίου Προδρομού Σερρών. Μακρυναίρι. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (χειροτονία σε πρεσβύτερο).

Εικ. 4. Ι. Μ. Τιμίου Προδρομού Σερρών. Μακρυναίρι. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (δεύτερη σκηνή: χειροτονία σε επίσκοπο).

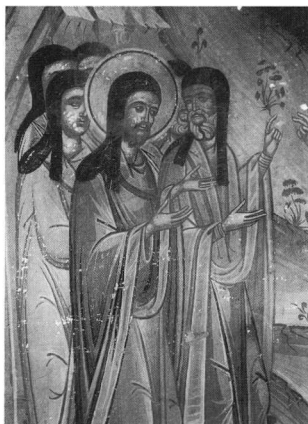

Εικ. 5. Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σεργίου. Μακρυναρίκι. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (τρίτη σκηνή: μετάβαση στην εξορία).

Εικ. 6. Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σεργίου. Μακρυναρίκι. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (τέταρτη σκηνή: επιστροφή από την εξορία).

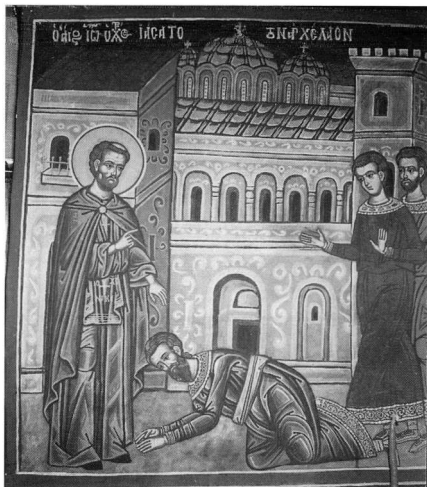

Εικ. 7. Ι. Μ. Τιμίου Προδρομού Σερρών. Μακρυναρίκι. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (τέταρτη σκηνή: λεπτομέρεια).

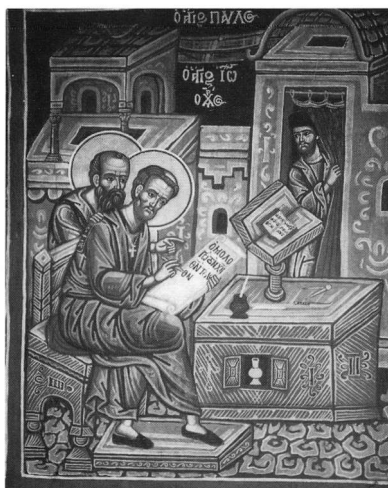
Εικ. 8. Ι. Μ. Τιμίου Προδρομού Σερρών. Μακρυναρίκι. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (πέμπτη σκηνή: Όραμα του Προκλου).

Εικ. 9. Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους. Παρεκκλησί αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Ίαση του Αρχέλαου από τον Χρυσόστομο.

Εικ. 10. Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους. Παρεκκλησί αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Χειροτονία του Χρυσοστόμου σε πρεσβύτερο και ίαση του υιού της Εύκλειας.

Εικ. 11. Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους. Παρεκκλήσι αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Όραμα του Πρόκλου.

Εικ. 12. Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους. Παρεκκλήσι αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Η εξορία του Χρυσοστόμου και οι άγιοι Πέτρος και Ιωάννης ο Θεολόγος.

Εικ. 13. Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους. Παρεκλήσι αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Η Κοίμησι του Χρυσοστόμου.

Εικ. 14. Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους. Παρεκλήσι αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Ο τάφος του Χρυσοστόμου. Ο αμπελών της χήρας. Η ανακομιδή του λειψάνου του Χρυσοστόμου.

Εικ. 15. Μουσείο Ζακύνθου. Εικόνα αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου με επεισόδια του βίου του.